

DE KRING VAN SPINOZA

*SYMPOSIUM OP 21 SEPTEMBER 2018
ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM.*

*AANSLUITEND INAUGURELE REDE VAN HENRI KROP
VANWEGE ZIJN BENOEMING ALS BIJZONDER HOOGLERAAR VAN
DE SPINOZALEERSTOEL OP DE ERASMUS UNIVERSITEIT*

Verslag n.a.v. mijn aantekeningen

Symposium

Piet Steenbakkers: Spinoza's correspondentie

De correspondentie van Spinoza is een goede bron om onze filosoof te leren kennen. Hij bestaat uit 48 brieven van Spinoza zelf en 40 brieven van anderen. Daarvan zijn er 25 in het Nederlands en de rest in het Latijn, 28 in een handschrift en 21 kladbrieven. Dat is erg weinig ten opzichte van bijvoorbeeld Descartes en Leibniz, maar die werden ook ouder dan Spinoza. Bovendien leefde Spinoza erg teruggetrokken, werkte als een bezetene aan zijn oeuvre en ging hij niet zelf op zoek naar correspondenten. En ook niet alles is bewaard gebleven. Er zijn later nog dertien brieven aan toegevoegd, maar dat waren geen echte brieven, maar meer wetenschappelijke beschouwingen, zoals brief 6 over salpeterzuur. Verder is de eerste brief pas gedateerd toen Spinoza al negenentwintig jaar was en zitten er grote tijdsverschillen tussen de brieven.

Bij het samenstellen van de Opera Posthuma selecteerden zijn vrienden op de inhoud van de brieven. Als Spinoza een brief niet had beantwoord werd deze niet gepubliceerd. Dit deden zij ook als zij de inhoud niet belangrijk genoeg vonden. Brief 28 gedateerd juni 1665 is een kladbrief van Spinoza en gaat over persoonlijke dingen, zoals zijn gezondheid. Daaronder staat in het handschrift van Jarig Jelles geschreven: *Is van generlei waarde.*

Wat ook meespeelt is dat het destijds niet veilig was om brieven van Spinoza in huis te hebben, waardoor er misschien ook een aantal verloren zijn gegaan.

Opmerkelijk is dat in de brief van Bouwmeester aan Graevius wordt gesproken van: *Op de Paviljoensgraght tussen de bier en veerkay ten huysen van Mons' Spijk.*

Dit adres is in Spinoza's handschrift bij Bouwmeester gevonden. Blijkbaar heeft hij zijn adres op die manier aan Bouwmeester doorgegeven.

Han van Ruler: Spinoza in Leiden

In de jaren 1660 tot 1670 waren een aantal auteurs in Leiden actief van wie het werk om filosofische en historische redenen voor Spinoza's oeuvre relevant waren.

Ruler begint met Cornelis Bontekoe, die morgen (22 september) precies 353 jaar geleden

werd ingeschreven als student geneeskunde in Leiden. Deze Bontekoe had meer dan 1000 (!) keer via zijn voogden tevergeefs gevraagd om tot de universiteit te worden toegelaten. Die 22e september is hij er toen zelf maar op af gegaan. Het lukte hem, al was hij een student zonder geld en zonder boeken. Hij maakte een gedegen studie van Descartes en later van de Ethica van Geulings. Hij reageerde echter nooit rechtstreeks op Spinoza. Wel zei hij naar aanleiding van Spinoza's werk dat de zielsrust veel makkelijker te bereiken is dan men denkt. Een andere student in de geneeskunde was Lodewijk Meijer. Deze studeerde in 1660 af bij Geulings en zijn eindschrijftie ging over de materie *rust en beweging*. Spinoza was zelf geen volgeling van Geulings en Geulings was geen spinozist. Zijn Ethica is ook geïnspireerd op Descartes. Drie jaar later wijst Meijer aan waar Spinoza afwijkt in Descartes. De predikant Heidanus heeft met zijn oeuvre Spinoza de cruciale denkstap gegeven. Ruler besluit zijn uiteenzetting met de conclusie: Spinoza was daar de juiste man op de juiste plaats.

Frank Mertens: De rol van verwantschap en vriendschap in de kring van Spinoza.

Mertens heeft een uitgebreide studie gemaakt van de verwantschappen van de mensen om Spinoza heen. Wie waren er allemaal familie van elkaar? De meesten wonden op enkele minuten afstand lopen van elkaar, dus dat ze connecties met elkaar hadden is niet zo verwonderlijk. Daarnaast studeerden ze samen, huurde bij elkaar een kamer of hadden handelsbetrekkingen met elkaar. Hij noemt hierbij natuurlijk de gebroeders Koerbagh en de la Court. Kerkbrinck, die hij van de school van Van den Enden kende, Pieter Balling en Lodewijk Meijer, Glazenmaker en Spinoza's leerling Johannes Casearius. Mertens laat in schema's de verwantschappen zien tussen al die mensen, wie familie van wie was, wie met familieleden of aangetrouwde families opnieuw getrouwd zijn enz. Kortom de kring rond Spinoza had qua verwantschap her en der met elkaar te maken Maar in hoeverre dat nu belangrijk is voor Spinoza zelf?

Albert Gootjes: Tussen vriendschap en vijandschap: Spinoza en de Cartesianen in Utrecht.

In deze lezing staat de briefwisseling tussen Spinoza en Lambert van Velthuysen centraal. Spinoza was bij aanvang (1671) nogal verbeterd en scherp tegen deze Utrechtse Cartesiaan. Velthuysen beschuldigde Spinoza van atheïsme en Spinoza vond Velthuysen een slecht karakter hebben, waarschijnlijk vanwege zijn betrekking met Voetius. Voetius bestreed Spinoza en zijn volgelingen om hun afwijkende godsbegrip en Bijbelkritiek. Vier jaar later (1675) was de toon tussen hen beduidend vriendelijker. Het keerpunt was waarschijnlijk Spinoza's reis naar Utrecht in 1673. Waarom Spinoza deze reis heeft gemaakt en wat het doel daarvan is geweest, is ondanks vele speculaties nooit duidelijk geworden. Dat deze reis niet helemaal ongevaarlijk was blijkt uit een brief van Stoupe aan Graevius gedateerd op 20 juni 1673, waarin staat dat Spinoza een vrijgeleide brief mee heeft gekregen om zijn veiligheid te waarborgen. In elk geval heeft Spinoza zich in Utrecht met Velthuysen

en Graevius onderhouden wat waarschijnlijk de vriendelijkere toon in hun briefwisseling tot gevolg had.

Sonja Lavaert: Prelude voor een democratische revolutie - Het politiek-filosofisch project van Franciscus van den Enden.

Na zijn verbanning verbleef Spinoza enige tijd bij Franciscus van den Enden, die in Amsterdam een Latijnse school had. Hij leerde daar Latijn en werd door Van den Enden ingewijd in de filosofie van Descartes. Van den Enden had in 1662 het *Kort verhael van Nieuw-Nederlants gelegenheit* geschreven over immigranten uit de kolonie Nieuw Nederland (Amerika) en zeven brieven over de slavernij en de indianen. Hij stelde dat immigranten een gevaar voor de vrede vormden en dat een zwart bestuur moest worden geweerd. Hij stelde dat we van nature allemaal vrij en tot niets verplicht zijn, maar dat samenwerking noodzakelijk is om te bestaan. Daarbij hoeft men niet elkaars vriend en niet elkaars vijand te zijn. We herkennen hierin de conatus van Spinoza. (GP). Daarbij moeten staatszaken en religie niet met elkaar vermengd worden. Het grootste gevaar voor een vrije republiek is het bedrog, de onwaarheden en vooroordelen die door de godsdienst worden verspreid. Dit alles is later ook terug te vinden in het TTP. Helaas liep het met Van den Enden slecht af. Na zijn verhuizing naar Parijs, waar hij opnieuw een Latijnse school opende, raakte hij betrokken in een complot tegen Lodewijk XIV en werd hij veroordeeld tot de strop. Op 27 november 1674 werd hij opgehangen in de Bastille.

Wiep van Bunge: Geografie en filosofie: Olfert Dapper (1636 - 1689) en de kring van Spinoza.

Olfert Dapper was een student in de medicijnen in Utrecht. Hij hing geen enkele religie aan en stond te boek als ongodist. Zijn connectie met Spinoza is flinterdun. Ze hadden alleen gedeelde kennis. Dapper stond bekend om zijn geografische werken over Afrika, Azië en de Arabische wereld, waarin hij naar voren bracht dat daar geen beroep werd gedaan op de goddelijke voorzienigheid. Van Bunge brengt enige vrolijke en her en der erotische passages hieruit naar voren en ook over het woeste leven in Arabië waar berovingen een herverdeling van middelen inhielden.

Net als Spinoza is Dapper er van overtuigd dat niet alles in de eerste vijf boeken van de bijbel van Mozes kon komen. In de bibliotheek van Koerbagh stond ook een boek van Dapper over Amsterdam, dus Dapper was bekend bij de kring rond Spinoza. Zijn uitspraak dat de wereld wordt bevolkt door mensen en niet door rassen sluit weer aan bij Spinoza.

Andrea Sangiacomo: Deze hartstogt heeft geen byzondre naam

Deze zin komt uit het boek van Lodewijk Meijer: *Onderwys in de toneel:poëzy (1670)*, waarin hij de emotietheorie behandelt. Hierin vindt men de uitspraak: Wat het beste is voor mij, is niet automatisch het beste voor de ander. Blijheid is goed voor het moreel, want het geeft een betere samenleving, maar zoals Descartes zei; zijn hartstochten van nature goed, maar worden verkeerd gebruikt. En zoals Spinoza ook naar voren bracht moeten passies, die de samenleving kwaad berokkenen bestreden worden door de politiek.

Maar de toneelschrijver in Meijer zegt dat hartstochten het schrijven van goed toneel versterkt. Hij is het wel met Spinoza eens dat de belangrijkste hartstocht het belonen van de deugd is.

Jo van Caüter: Spinoza met Erasmus

Jo de Caüter toont aan dat Spinoza's centrale boodschap het best wordt begrepen in het tweede dialoog tussen Erasmus en Theophilus in zijn befaamde *Het Goddelijk feest* dat altijd onderbelicht is gebleven

In Spinoza's Korte Verhandeling vindt men namelijk een verwijzing naar deze zamensprekingen en op dia's laat ze ons enige fragmenten daaruit meelesen.

Jeroen van de Ven: Studieuze gruwelen en in de hel gesmede concepten

Willen van Blijenbergh heeft een vertaling geschreven van Spinoza's TTP met als titel: *De waarheyt van de Christelijcke godts-dienst, of een wederlegginge van dat godt-lasterlijcke boek genoemt Tractatus theologico-politicus*. Het bevat zeventien hoofdstukken waarin hij zijn weerleggingen tot in detail beschrijft zonder echter Spinoza's naam te noemen. Spinoza ontdekte deze Nederlandse vertaling en probeerde de uitgave ervan te verhinderen.

Jarig Jelles kende deze vertaling van Blijenbergh. Dus ondanks de breuk tussen Spinoza en Blijenbergh heeft deze laatste nog wel lang contact gehad met Spinoza's vrienden.

Oratie Henri Krop

Door Spinoza gegrepen: Abraham Johannes Cuffelers pleidooi voor het vrije denken

In 1896 verscheen er een biografie over Spinoza van de hand van K.O. Meinsma, waaruit blijkt dat Spinoza helemaal niet zo teruggetrokken en eenzaam leefde. Meinsma heeft het hierin zelfs over drie kringen rond Spinoza:

1. Vrije geesten en Libertijnen.
Deze waren door de godsdienstoorlogen los van de predikanten en streefde verdraagzaamheid na. Hiertoe behoorde o.a. Adriaan Koerbagh.
2. Kennissen en vrienden. Zij wisselden kennis met elkaar uit. Hiertoe behoorden o.a. Lodewijk Meijer, die echter uit voorzichtigheid zijn relatie met Spinoza geheim hield.
3. Gelijkgeminden. Dit waren radicale denkers (collegianten), die elkaar volledig vertrouwden. Spinoza zette mondeling en schriftelijk zijn denkbeelden bij hen uiteen. Na zijn dood publiceerden ze de Opera Posthuma en zonder hen was Spinoza onbekend gebleven.

Het bewijs van het bestaan van deze derde kring vinden we in een brief van Simon de Vries aan Spinoza uit 1663, waarin hij uiteenzet dat "onze kring" om beurten de stellingen van

Spinoza aan elkaar voorleest en bij vragen hierover ze die schriftelijk aan Spinoza voorleggen voor uitleg. Hierbij vallen drie dingen op:

1. De gelijkheid tussen de kringleden.
2. Spinoza's woord was geen wet. Er wordt gediscussieerd en er worden zelf meningen gevormd.
3. De bijeenkomsten hadden een politiek-religieus doel. De vrienden wilden de waarheid kunnen verdedigen tegen "bijgelovige godsdiensten en christenen".

Spinoza wilde een hervorming van het christendom door een nieuw onbevooroordeeld onderzoek van de Bijbel in plaats van radicale afschaffing c.q. secularisering. De strijd tegen het bijgeloof was een hervorming binnen de kerk.

Dit is ook te lezen in de inleiding van het TTP door Fokke Akkerman: "Spinoza wil de joods-christelijke boodschap een nieuwe vorm geven".

De kring rond Spinoza is dus niet alleen een studiekekring, maar ook een maatschappelijke beweging, als uitloper van de reformatie. De werken van Koerbagh, Jelles en Meijer geven op alle vragen hierover antwoord.

Opmerkelijk hierbij is dat het omvangrijkste werk van een vriend van Spinoza nooit is vertaald of heruitgegeven. Dit betreft de drie delen van de *Principia Pantosophiae*. Ook die is net als het TTP uitgegeven in Hamburg onder de naam Henricus Kuhnraath en wordt pas voor het eerst in 1748 in een Duits Verlichtingsblad besproken. Toch circuleerden er al eerder exemplaren daarvan rond, want Bayle had bijvoorbeeld een exemplaar in zijn bezit.

De auteur was de Haagse regent; Abraham Johannes Cuffeler. Een kort overzicht van zijn leven leert ons het volgende:

In 1637 geboren in Den Haag.

In 1655 student in Utrecht samen met Adriaan Koerbagh.

In 1657 student wijsbegeerte in Leiden.

In 1667 twee dagen student in Harderwijk voor de promotie in de rechten. (De universiteit van Harderwijk stond erom bekend dat dergelijke promoties daar "gekocht" konden worden).

In 1670 advocaat aan het Hof van Holland in Den Haag.

In 1674 dezelfde functie in Utrecht.

Enkele jaren later in dienst van de Brandenburgs-Afrikaanse Compagnie.

In 1694 overleden.

Het bewijs dat hij Spinoza kende vinden we in de brief van 15 mei 1683 van Pieter van Gent aan Tschirnhaus, waarin staat dat "de Utrechenaar Kauffelaar de beste vriend van B.d.S. is".

Waarschijnlijk kenden zij elkaar uit Cuffelers Haagse periode.

Uit de *Principia Pantosophiae* blijkt Cuffelers enthousiasme voor Spinoza's filosofie.

Pantosophiae betekent universele vriendschap en het inzicht dat alle dingen gebaseerd zijn op onze kennis van God. Daarnaast betekent het ook: wetenschap waarover ook gewone mensen kunnen beschikken. Denk hierbij aan Comenius idee van kennis voor alle mensen. En mensen die oordelen op basis van hun eigen geweten. Daarmee bevrijdt men zich van vooroordelen die ons van kindsbeen af aan zijn ingegoten.

Dit vindt men ook terug in de werken van Koerbagh en Meijer wat kenmerkend is voor

Spinoza's kring.

"De gewone mens het vermogen te ontzeggen zelf een oordeel te vellen over religieuze zaken is gelijk aan het herinvoeren van slaafse onwetendheid van het Rooms-katholicisme.

In de Cuffelers pantosofie vindt men vier strategieën om de gewone burger in contact met Spinoza's filosofie te brengen.

1. De redeneerkunst, zoals onderwezen op de scholen, die aansluit bij de manier waarop mensen primair de wereld ervaren.
Redeneren is optellen of aftrekken van tekens, dus nauw verwant aan de wiskunde. Spinoza ontvouwt zijn filosofie ook op wiskundige wijze met definities en stellingen.
2. Het benoemen van natuurlijke tekens van dingen. De werking van de lichamen op onze zintuigen.
Daarin onderscheiden we dingen die op zichzelf staan, primaire begrippen die geen ander begrip nodig hebben om begrepen te worden. En dingen die iets anders zijn. Bijvoorbeeld Spinoza's substantie en modi.
Cuffeler maakt deze twee begrippen eenvoudiger en daardoor voor de gewone mens begrijpbaarder met het voorbeeld van een driehoek.
De substantie is de driehoek. De modi zijn: het getal drie, het figuur hoek, de graden van de hoeken etc. etc. Of: de substantie is de aarde en de modi zijn: de afmeting (kwantitatief), de hardheid (kwalitatief) en het 45 keer groter zijn dan de maan (rationeel). De substantie (het lichaam) is dus primair en al het andere (de modi) zijn secundair.
Een ander voorbeeld is Descartes lichaam en beweging.
Beweging is de telkens veranderende druk van omringende lichamen. De lichamen zijn van elkaar afhankelijke modi zonder zelfstandigheid. Door de bewegingen van de lichamen worden alle fenomenen in de natuur verklaard, maar hoewel voor het beschrijven daarvan wel weer wiskunde nodig is, heeft hij hiermee deze beweringen ook toegankelijk gemaakt voor alfa's.
3. Het geweten van iemand.
Geweten is wat ieder mens bij zichzelf zo kan ervaren.
Lichaam en geest vormen daarbij een eenheid. Pijn bijvoorbeeld is een beweging in het lichaam die een onaangenaam gevoel tot gevolg heeft. Een droom ontstaat doordat lichaamsfuncties tijdens de slaap doorgaan en voorstellingen teweeg brengen.
De wil is het verlangen naar zelfbehoud. Alle morele regels zijn afgeleid van dat zelfbehoud. Hierin zien we Spinoza's conatus.
4. Daarnaast heeft Cuffeler ook nog een tweede fundamenteel beginsel.
Het streven van een goed en aangenaam leven gaat niet samen met een solitair leven. Om het te bereiken is samenwerken noodzakelijk. Daarom moet men de belangen van een staatgemeenschap boven het individu stellen. Dus hij zegt net als Spinoza dat een politiek gemeenschap door burgers voortkomt uit eigen belang, maar zijn argumentatie is minder gecompliceerd dan die van Spinoza, dus voor de burger beter te begrijpen.

Cuffeler is de eerste van een lange reeks zelfdenkende burgers die door de filosofie van Spinoza is gegrepen.

Spinoza is pas later toegevoegd aan de Canon van Nederland.

Men nam dit besluit vanwege zijn maatschappelijk belang door zijn pleidooi voor godsdiensttolerantie en de vrijheid van meningsuiting. En omdat hij mensen leert hoe ze verlichting van hun lijden kunnen vinden. Om die reden worden de boeken van Spinoza ook telkens weer ter hand genomen.

Henri Krop eindigt zijn oratie met de woorden:

Mij hebben de godinnen van het lot al lang geleden gedreven tot de keuze voor Spinoza, die onontkoombaar de draden van mijn leven in zijn handen houdt.

Gonny Pasman - Sakkers

Gescreend en goedgekeurd door Henri Krop.